

КЫРГЫЗ ТИЛИН ОКУТУУДА КОМПЬЮТЕРЛЕШТИРҮҮНҮН ЭТАПТАРЫ

Этапы изучения кыргызского языка с помощью компьютера

Stages of learning the Kyrgyz language by computer

Аннотация: Макалада кыргыз тилин компьютер аркылуу окутуу боюнча кыскача маалымат берилет. Адегенде ага чейинки тарыхка токтолуп, андан соң кыргыз тили боюнча жасалган иштер баяндалат.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы изучения кыргызского языка с помощью компьютера. Описывается история компьютеризации кыргызского языка и исследований выполненных в этом направлении.

Abstract: The article discusses information of working with Kyrgyz language on a computer. The history of kyrgyz language computerization and research in this direction are discussed.

Урунтуу сөздөр: Математика, матлингвистика, компьютер, жыштык сөздүк, стилистика.

Ключевые слова: математика, (матлингвистика) математическая лингвистика, компьютер, частотный словарь, стилистика.

Keywords: maths, (mathlinguistics), computer, frequency dictionary, stylistics.

XXI кылымда адамзат дүйнөсүнүн бардык тармактарындагы өсүп-өнүгүү ачык сезилүүдө. Айрыкча компьютер технологиясынын улам кийинки муундарынын пайда болушу, интернет тармагынын кеңири жайылышы, илим-билимдин эл аралык деңгээлдеги тез өсүшүнө алып келди. Баарыбызга белгилүү, тил-адамдардын ортосундагы өз ара алака түзүүнүн бирден бир негизги куралы. Демек, коомдук, эл аралык байланыштардын бардык түрү тил аркылуу гана жүзөгө ашат.

Ыктымалдуулуктун теориясынын башаты XVII кылымда пайда болуп, Англияда, Голландияда “Саясий арифметика” деп аталган. Ал кадимки эле элдин, армиянын саны, балдардын төрөлүшү, адамдардын өлүмү тууралуу маалымат эле. Бара-бара ал математикалык статистика деген атка өткөн. Анын биринчи негиздөөчүлөрү болуп Ж.Д. Граунт (1620-1676), У. Петти (1623-1687), Г. Ахетвальт (1719-1772) ж.б. эсептелет. Бирок математикалык статистиканы биринчи жолу азыркы ыкмалардын тегерегинде иштеткен окумуштуу А. Кетле (1835) болгон.

Ыктымалдуулуктун мыйзамдары жана анын турмуштук колдонуштары болгон математикалык статистиканын андан ары өнүгүшүнө орус окумуштуу математиктери П.Л. Чебышев, А.А. Марков, А.М. Ляпунов, А.Н. Колмогоров, В.Н. Смирновдор зор эмгек сиңиришти.

Батыш Европа өлкөлөрүнөн чыккан окумуштуулар А. Гаусс, Л. Пирсон, Э. Пирсон, Р. Фишер, Ж. Стьюдент ж.б. математикалык статистика менен ыктымалдуулуктун теориясынын ири өкүлдөрү болуп саналат.

Ошентип, акырындык менен азыркы биз колдонуп жүргөн ыктымалдуулуктун теориясынын негизи түзүлгөн. Ыктымалдуулуктун теориясы жана анын практикалык тиркемеси болгон математикалык статистиканын тил илимине кандайча зарылчылыгы бар? Бул зарылчылык төмөндөгүдөй жагдай-шарттарынан көрүнөт:

1. Статистикалык ыкмалар тамгалардын, аффикстердин, сөздөрдүн жана сүйлөмдөрдүн ар түрлүү өзгөрүүлөрүн мүнөздөп, илимий жыйынтымактарды чыгарууга мүмкүндүк берет. Ошол эле учурда салттуу ыкмалар менен алууга мүмкүн болгон, фонетикалык, лексикалык, морфологиялык жана стилистикалык натыйжалар да алынат.
2. Жыштык сөздүктүн жардамы менен жазуучунун лексикалык каражаттарды кандайча колдонорун, сөз байлыгын, улуттук айырмачылыгын, стилдик өзгөчөлүктөрүн жана адабий тилдин нормаларды жазуучу сактайбы? – ошону аныктоого болот.
3. Ыктымалдуулуктун жана көптүктөрдүн теориясынын негизинде морфемаларды, сөздөрдү, сөз айкаштарын, сүйлөмдөрдү моделдөө мүмкүнчүлүгүнө ээ болобуз.
4. Өнүккөн тилдерде (айрыкча англис жана япон тилдеринде) колдонулган автоматтык башкарууга керектүү болгон бардык базалык тилдердин негизин жыштык сөздөр түзөт.

Лингвистикада статистикалык ыкманын зоболосу ушунчалык көтөрүлгөндүктөн, академик Виноградов 1938-жылы стилди аныкташ үчүн квантативдик (сандык) ыкманы колдонуу зарыл экенин мойнуна алган. Ал мындай дейт: “Жай сүйлөшүүдө, же көркөм чыгармада сөздөрдү колдонуу жыштыгы ар бөлөк. Ошолордун так сандык маанилери, алардын стилдеринин семантикалык, структуралык жана грамматикалык айырмачылыктарын тактоого мүмкүнчүлүк берер эле” (Виноградов, 1985).

Өткөн кылымдын 60-жылдарынын башында профессор Р.Г. Пиотровский жетекчилик кылган бүткүл союздук “Статистика речи” тобу түзүлөт. Топко Советтер Союзунун Москва, Ленинград, Киев, Тбилиси, Алма-Ата, Ташкент, Минск, Чымкент шаарларынын тилчилери тартылып, англис, немис, орус, француз, казак ж.б. тилдер математикалык, статистикалык изилдөөлөргө алынган. Көптөгөн илимий конференциялар өткөрүлүп, тилди статистикалык изилдөөнүн жыйынтыктарына ээ болушкан. “Статистика речи” тобунун инженердик лингвистика багытынын илимпоздору электрондук эсептегич машинаны пайдаланып, текстти автоматтык которуу, индекстөө, аннотациялоо жумуштарын аткарышкан.

“Статистика речи” тобундагы казак тилчилери тарабынан бир топ ийгиликтер жаратылды. Профессор К.Б. Бектаев жетектеген казак тилчилери он жылдын ичинде аткарган илимий иштеринин жыйынтыгы катарында “Казак тилинин статистикасы” аттуу 30 басма табак көлөмүндөгү жыйнакты 1973-жылы чыгарышты. Жыйнакта жеке эле казак тили эмес, башка түрк тилдери боюнча, тактап айтканда өзбек, каракалпак, кыргыз, татар ж.б. тилдери боюнча кенен изилдөөлөргө орун берилген.

А.Х. Жубанов, А. Ахабаев, С. Мырзабеков, Б.А. Байтанаева, А. Белботоев ж.б. тарабынан казак тил илиминдеги математикалык лингвистика багытындагы көптөгөн илимий эмгектер жаралды.

С. Мухамедов, С.А. Ризаев ж.б. тарабынан өзбек тилинин статистикасы, азербайжан фонемалары боюнча Ф.С. Вейсаловдун, Я.К. Керимовдун, М.Т. Сафаровдун, татар тилиндеги муун түзүлүш боюнча Т.И. Ибрагимовдун, казак тилинин муун өзгөчөлүгү боюнча Д.А. Байтанаеванын жана куман тилиндеги үнсүз тыбыштар боюнча И.Я. Селютинанын эмгектери пайда болду.

Казак окмуштуулары “Абай тили” сөздүгүн жана М. Ауэзовдун 20 томдугу боюнча жыштык сөздүктөрдү алышты.

Кыргыз тил илиминде ыктымалдуулуктун теориясын жана математикалык статистиканы колдонуп аткарган иштер азырынча саналуу гана. Биринчи жолу С. Ибрагимов 1975-жылы “Структурно-вероятностный анализ синтаксических отношений киргизского языка и их функционирование в речи” деген темада кандидаттык диссертациясын коргойт. Бул иште ал кыргыз тилиндеги зат атоочторду синтаксистик-

функционалдык жактан классификациялап, башка сөз түркүмдөрү менен синтаксистик байланыштарын изилдеп, жалпы жонунан статистикалык анализ жүргүзгөн.

1979-жылы “Манас” эпосунун жыштык сөздүгүн түзүү принциптери боюнча Т.Садыковдун “К исследованию квантативной лингвистической структуры кыргызского текста на ЭВМ” аттуу макаласы чыккан.

1981-жылы И. Сагынбеков профессор Т.К. Акматовдун жетекчилигинде Ч. Айтматовдун кыргыз тилинде жарык көргөн чыгармаларынын жыштык сөздүгүн алууга киришет. Алынган жыштык сөздүктүн негизинде “Кыргызча-орусча минимум сөздүк” Сагынбеков И., Бакыт Иманак уулу, Бишкек., 1992. жана “Ч.Айтматовдун чыгармаларынын алфавиттик жыштык сөздүгү”, (Түзүүчүлөр: И.Сагынбеков жана Бакыт Иманак уулу), Бишкек., 1994. өз-өзүнчө китеп болуп басмадан чыккан.

К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин кыргыз тил илими кафедрасы жана эсептөө борбору биргелешип “Манас” эпосунун жыштык сөздүгүн түзүшкөн.

Түзүлгөн жыштык сөздүк илимий изилдөөлөргө эшик ачып, “Манас” эпосундагы колдонулган сөз формаларына лингвистикалык илик” темасында Н.Ж. Мазекова 2001-жылы жана “Манас” эпосунун жаңы типтеги сөздүктөрүн түзүү жана чечмелөө технологиясы” темасында Б.Д. Шаршенбаев 2006-жылы кандидаттык диссертацияларын коргошот.

Н.Ж. Мазекова өзүнүн ишинде зат атоочтордун морфологиялык түзүлүшүн, сөз формаларын түзүү мүмкүнчүлүктөрүн, сөз формалары менен аларды уюштуруучу категориялардын тексттеги колдонулуш өзгөчүлүктөрүн лингвостатистикалык так ыкмалар менен аныктап, кенен талдоо жүргүзөт.

Б.Д. Шаршенбаев “Манас” эпосу боюнча түзүлгөн жыштык сөздүктөгү алынган сандык маалыматтардын негизинде информациялык жана статистикалык база түзө алган.

2010-жылы корголгон С.Ж. Карабаеванын “Кыргыз тилинде компьютердик жана маалымат коммуникациялык технологиялардын терминдеринин өздөштүрүлүшү жана жыштык сөздүктөрдү түзүү (моделдештирүү) принциптери” темасындагы кандидаттык диссертациясы компьютерди колдонуп, тилди математикалык ыкмалар менен изилдөөгө арналган.

Көптөгөн белгилуу стилистер В.В. Виноградов, Л. Долежел, М.Н. Кожина, Б.Н. Головин, О.Б. Сиротина, И. Мистрик, Р.А. Будагов ж.б. далилдүү айткандары боюнча функционалдык жана автордук стилдерди статистикалык ыкмаларды колдонбой туруп аныктоого мүмкүн болбой калды. Чындыгында эле, стилистикадагы сандык көрсөткүчтүн жоктугу иштин бир нерсеге негизделип, анан далилдөө мүмкүнчүлүгүнөн ажыратат.

Текстин ар кайсы деңгээлдеги (фонема, морфема, сөз, сөз түрү, сүйлөм) тилдик бирдиктеринин статистикалык мүнөздөмөсү-бул автордук жана функционалдык сөз чеберчиликтин жекече өзгөчүлүгүн, бирдейлигин объективдүү түрдө ажырата турган параметрлер болушат. Ошондой эле стасистикалык маалыматтар кеп удаалаштыгындагы жана жалпы тексттеги сөздөрдүн түзүлүш өзгөчөлүктөрүнө баа берүүгө мүмкүндүк түзөт. Стилистикада статистиканы колдонуу, эксперименттерди жүргүзүү көптөгөн жаңы теориялык проблемаларды жаратат.

Француз тилчиси Пьер Гиро тил илимин статистикалык кубулушка кийрип, статистикалык өзөктөгү ченелүүчү чоңдук деп эсептейт. Анын пикири боюнча, тилдик белгилердин жыштыгы өтө белгилүү мүнөздөмөлөрдөн болуп функционалдык мааниге ээ.

Р.И. Реформатский мындай дейт: “Мурдагы тилчилер тилдик материалдардын эч нерсесин калтырбай изилдеп чыгышты. Сүйлөмдүн түрлөрү классификацияланды, жөндөлөш, жакталыш сөз түрлөрү, ал турсун тамга, тыбыштарга чейин толук изилденди. Бирок ошолордон текст кантип түзүлөт? – деген суроо ачык бойдон калды” (Р.И. Реформатский , 1967). Ушул маселени чечүүдө матстатистика менен компьютер колдонулат. Биздин оюбузча, тил илимине математиканын кийлигишүүсү утуш гана алып келет. Текстти колдо болгон каражаттар менен конструкциялоо азыркы тил илиминдеги

өзгөчө салмакка ээ болгон лингвистикалык синтездин иши. Сандык жана математикалык ыкманы чаташтырбаш керек. Биз көп учурда кандайдыр бир тилдик фактылардын кайталанышын статистикага кийрип, сандык манипуляцияга өтүп кетебиз. Жок, ал статистика эмес. Статистикада эмпирикалык жөнөкөй эсептөөлөр менен алынган цифралар кадимкидей эле математикалык текшерүүдөн (баалоодон) өтүшү керек. Баарыдан мурда, ошол текшерүүнүн (баалоонун) чындыгына, тууралыгына ынанышыбыз зарыл. Алар “Статистика речи” тобунун иштеринде келтирилген.

Эми жалпы эле көркөм чыгарманын тилин, андагы көркөм сөз каражаттарды изилдөө иштерине токтолсок: Көч башы профессор Ж. Мамытовго тиешелүү.

Көркөм чыгарманын тилинин жумурлугунун, бүтүндүгүн, бөлүнбөстүгүн анын негизги өзгөчөлүктөрүнүн бири катары эсептөө менен бирге, анын өзүн да жалпы тил системасынан бөлүп карай албайбыз. Тил системасы дегенибиз – белгилүү бир тартипке келтирилген, иерархиялык көз карандылыкта уюмдашкан жана өз ара ички карым-катышта турган элементтердин, б.а. тилдик бирдиктердин (фонема, морфема, сөз сүйлөм ж.у.с.) жыйындысы. Демек, көркөм чыгарманын тилинин эстетикалык функциясы белгилүү бир тилдин конкреттүү сүрөттөө каражаттары аркылуу, б.а. ошол тилдин лексикалык сөз байлыгы, грамматикалык сөз формалары, синтаксистик конструкциялары, атүгүл тыбыштык айкаштары, өзгөрүүлөрү ж.б. аркылуу жүзгө ашат. Ошондуктан көркөм чыгарманын тилинин эстетикалык касиетин жалпы теориялык планда гана изилдебестен, аны конкреттүү чыгармада, конкреттүү жазуучунун, акындын чыгармачылыгында өткөргөн эстетикалык кызматы боюнча изилдөөнү да мааниси зор экендигин белгилемекпиз.

Бирок дагы тереңирээк, изилдөөнү буга чейинки изилдөөлөрдөн айрымаланган англис, орус, латыш жана казак тилдеринде колдонулган салттык эмес ыкмаларды колдонуп, изилдөөлөр жүргүзүлсө илим эле утушка ээ боло турганы талашсыз. Индоевропалык тилдерде стилди салттык ыкмаларга жарыш статистикалык ыкмалар менен изилдөөлөр орун алып келет. Тилдик алакадагы эң маанилүү маселе анын стилдик катмарланышы болуп эсептелет. Ошол стилдик дифференциянын катмарын квантативдик (сандык) ыкманын жардамы менен изилдөө бизге али белгисиз тилдик мыйзам ченемдүүлүктөрдү ачып берери индоевропа жана түрк тилдеринде изилденип, тиешелүү жыйынтыктар алынган (Б.Н. Головин, Е.Р.Хердан, М.Н. Кожина, Р.Г. Пиотровский, К.Б. Бектаев ж.б.).

Кыргыз көркөм чыгармаларынын тилинин жумурлугун (бүтүндүгүн) сактоо менен кыргыз тил илиминде белсенип биринчиден болуп толук бойдон изилдөөгө алган окумуштуу Б. Усубалиев (1994).

Б. Усубалиев өзүнүн “Көркөм чыгармага лингвостилистикалык илик” деген эмгегинди көркөм кепти изилдөөнү анын (чыгарманын) жаралуу процессинен баштоо керектигин, ал процесс үч этаптан турарына токтолот. Андан ары кадыресе кеп менен көркөм кептин айырмасын төмөнкүчө чечмелеп берет: “Көркөм кеп (көркөм чыгарма) көркөм ой жүгүртүүнүн бир түрү катары искусствого кирет, демек, ал колдонуш өзгөчүлүгү жана максаты боюнча кадыресе кептен айырмаланып турат. Кадыресе кеп – бул байланыш-катыш куралы, ал эми көркөм кеп байланыш катыш менен чектелбейт, ал-эстетикалык каражат, б.а. искусствонун бир формасы. Көркөм кеп – бул жумуру, бөлүнбөс керемет. Көлөмү канчалык болбосун (б.а., канча сөздөн жаралбасын), ар бир көркөм чыгарма бир гана сөздөн турган болот, анткени анда ар бир сөз башка сөздөр менен кыйма-чийме байланышта болуп, жумуру, бөлүнбөс бир организмди түзүп калат” Б. Усубалиев, (1994).

Ушул семантикалык кубулушту статистикалык жолдор менен иликтөө азыркы тил илимин изилдөөчүлөрдүн милдети болуп саналат.

Тилдин эстетикалык функциясын Усубалиев тилдик каражаттардын семантикалык кыймылы деп эсептейт. Тилдик бирдиктеги мындай өзгөрүүнү лингвостилистикалык (лингвопоэтикалык) изилдөөлөр аркылуу аныкташыбыз керек. Анда үч багыт бар:

1. Негизги идеядан формага келүү;
2. Формадан идеяга келүү;
3. Кээде экөөнү эриш-аркак кароо менен. Б. Усубалиев, (1994).

Лингвопоэтикада семантикалык жылышты, кыймылдын кеңири мааниде түшүнүшүбүз абзел, б.а., аны тилдик бирдиктерге баарына (айтымга, сөзгө) гана байлап коюуга болбойт – ал тилдик бирдиктердин баарын (сөз, тыбыш, мүчө ж.б.) кучагына алат. Ар бир образ биздин эмоциябызды ойготот, ал ушунусу менен өзгөчө мааниге ээ. Мунун өзү эле көркөм чыгарма ар бир сөздөн образдуулукту, эмоционалдуулукту талап кыларын кыйытат, б.а., жалпы элдик тилде эмоционалдуулуктун белгиси байкалбаган кадыресе сөз көркөм чыгармада эмоционалдуу сөзгө айланууга тийиш жана айланбай коё да албайт.

Сөз менен образды бири-биринен ажыратуу өтө кыйын, деги эле буларды ажыратыш болбойт, анткени толук кандуу ар бир чыгарма сөз менен образ (кеңири алганда – форма менен идея) камыр-жумур болуп жуурулушуп, бири экинчисине өтүп кетет. Б. Усубалиев, (1994).

С.Ж. Мусаевдин “Текст, прагматика, структура” аттуу докторлук диссертациясында тилди буга чейинки традициялык болуп келген статикалык мүнөздө эмес, “аракеттеги тил” катары динамикалык аспектиден кароого багыт алган лингвистикалык бирдиктерди коммуникативдик-функционалдык максат менен байланышта иликтөө сунуш кылынат.

Азыркы мезгилдерде тилдин коммуникативдик-когнитивдик маңыз-мааниси толук көлөмдө сүйлөм аркылуу эмес, кептик-бирдик текст аркылуу гана берилээрин, текст аркылуу гана ишке ашаарын: “Текст-коммуникациялык негизги бирдик, коммуникациянын негизи, өз алдынчалыкка ээ чыныгы бирдиги катары тексти гана эсептешибиз керек, сүйлөмдү синтаксистик планда гана (сөз айкашы жана сүйлөм түрүндө) тилдин жогорку ядросунда кароо керек, сүйлөмдүн реалдуу коммуникациядагы орду тексттик төмөнкү чекте, анткени баарлашууда маанилик мазмуундукка, коммутативдик аяктагандыкка, бүткөндүккө текст гана ээ” К.И. Колшанский, (1984, 40). Тил тексттик формада жана тексттик функцияда гана адамдардын ортосундагы баарлашуу куралы боло алат, Эгер биз сүйлөсөк, текст аркылуу гана сүйлөшөбүз Н.Л. Хартман, (1978). “Тилди биз колдонгондо, анын бирдиги катары сөз же сүйлөм эмес, текст колдонулат” (К.Г. Хелидей, 1978).

Текстин тилин изилдөө менен текстин өзүн лингвистикалык изилдөө эки башка экенин эстен чыгарбашыбыз керек.

“Б. Усубалиев өзүнүн докторлук диссертациясында көркөм чыгарманын тилин филологиялык аспектиден иликтөөнү поэтикалык метафора менен тыгыз байланышта кароо аркылуу изилдөөчү көркөм чыгармага филологиялык анализ жүргүзүүнүн, өзүнчө бир илимий формасын иштеп чыга алган” (Мусаев, 2000).

С. Мусаев өзүнүн иштеринде текстти “кыймыл аракеттеги тил” катары динамикалык мүнөздө түшүнүүгө жана аны коммуникативдик-функционалдык жактан анализге алуу зарылдыгын көрсөтөт.

Демек, текстти изилдөө деген – ошол эле учурда кеп ишмердиги процесси менен байланышкан коммуникативдик-прагматикалык жагдайды изилдөө деген сөз.

Кыргыз тил илиминде текст жана анын бирдиктери, текстин уюштурулуш механизмдерин, закон ченемдүүлүктөрүн алгачкылардан колго алгандардын бири Т.С. Маразыков болуп саналат. Ал өзүнүн “Кыргыз тилинде текстти уюштуруучу каражаттар” Т.С. Маразыков, (1996) аттуу кандидаттык диссертациясында адабият таануу менен тил илиминин чек арасында жайгашкан илим катары тексттик лингвистикада тилдик каражаттарды конкреттүү кептик чыгармачылыктын (текстин) бир жанрында, формасында жана фонунда түшүндүрүүгө аракет кылгандыгы боюнча салттуу лингвистикалык изилдөөлөрдөн айырмаланган, илимий жыйынтыктарга ээ болот.

Тексттин лингвистикасынын түпкү максаты – сүйлөшүүнүн, пикир алмашуунун маңызын, табиятын аныктоо, андагы көп кырлуу маанилерге, шарттарга, жагдайларга изилдөө жүргүзүү болуп саналат.

Текстти уюштуруу каражаттары көркөм образ, подтекст сыяктуу проблемаларга байланыштуу каралып, форма менен мазмундун биримдигин жана алардын гармониясына ылайык иликтениши зарыл. Лексикалардын текстти уюштуруучу функциясын аныктоо, сөзсүз алардын контексттик табиятын изилдөө керек.

Т.С. Маразыковдун ою боюнча лексиканын текстти уюштуруучу функциясы – лексиканын контексттик табиятына бекем байланышкан жана шартташкан закон ченемдүү көрүнүшү.

Текстти уюштуруучу каражаттар өзүнчө семантикалык талааны түзүп калат да, ошол талаа аркылуу тексттин бирдиктерин коммуникативдик бир максатка, семантикалык бир тутумга бириктиришет. Бул кыргыз тилиндеги тексттин уюштурулушунун бир механизми болуп саналат. Кыргыз тилинде тигил же бул текстти уюштуруучу каражаттар текстти уюштуруучу потенциалга жана анын тээ ички коммуникативдик табиятына байланыштуу болот. Маселен, лексикалык катмарлардын, синонимдик катардын, анаформалык жана катаформалык каражаттардын тээ ички коммуникативдик табиятында “түзүүчү”, “уюштуруучу” касиет бар. Ошондуктан мындай каражаттар тексттин бирдиктерин семантика-структуралык жактан байланыштырып, тексти уюштуруучу зор потенциалга ээ. Т.С. Маразыков, (1996).

Демек, бир бүтүн чыгарма (роман, повесть, аңгеме ж.б.) бар текст эмес, ал бир нече тексттердин органикалык жыйындысынан түзүлгөн туунду. Себеби бир дагы повестте, романда башынан аягына чейин бир эле теманын тегерегинде кеп уланбайт. Чыгармада бир гана негизги тема болот. Ошол негизги теманы ачып берүүдө баяндап жаткан мезгилдин, доордун, коомдун жүзүн көрсөтүү максатында жазуучу дагы көптөгөн башка темаларды козгойт б.а., чыгармада негизги тема көптөгөн башка темалардын органикалык тутумунда, фонунда ачылып берилет. Маселен, Ч. Айтматовдун “Жамийла” повестинин негизги темасы – сүйүү. Ошондой эле повестте – достук, тыл турмушу, мекенди сүйүү, ыймандуулук темалары бар. Ч. Айтматовдун адам турмушундагы сүйүүнүн ролун, достук, ыймандуулук деген ж.б.темалардын фонунда ачып берет. Повесте ар бир тема өзүнчө текст же тексттердин сериялары түрүндө берилген. Демек “Жамийла” повести – бир текст эмес, ал – бир нече тексттердин органикалык тутумунан турган чыгарма Т.С. Маразыков, (1996).

Т.С. Маразыков кандидаттык диссертациясындагы оюн улантып, “Текстеги интеграция” Т.С. Маразыков, (2005) деген доктордук ишинде көркөм стилдеги текст өзүнүн функционалдык-прагматикалык табияты боюнча жана текст катары уюлушу, логика-коммуникативдик, семантика-структуралык интеграциясы боюнча башка функционалдык стилдеги тексттерден кескин айрымаларын, анткени көркөм стилдеги текст дүйнөнү көркөм чагылдырып, адамдарга эстетикалык ыракат тартуулочу функцияны аткаарарын Ч.Айтматовдун “Биринчи мугалим” повестинен үзүндү келтирип далилдейт.

Ал келтирилген үзүндүнү метатексттерге бөлөт да, максатка ылайыктуу таза формалдуу деп эсептеп, Б. Усубалиевдин “Көркөм чыгарма жумуру, бүтүндүктөгү түзүлүшкө ээ” деген пикирин колдоорун эскертет (Т.С. Маразыков, 2005).

Биздин оюбузча, дейт Т.С. Маразыков, стиль – бул сүйлөшүүнүн, информация алмашуунун ыкмасы, ык-амалдары, жол-жобосу.

Функционалдык стиль – коом тарабынан алынган, функционалдык жактан шартташкан, коомдук ишмердиктин ар түрдүү чөйрөсүндө информация алмашуунун өзгөчөлүктөрүнө ылайык түзүлгөн сүйлөшүүнүн ар түрдүүлүгү.

Текст түзүнүн маселелери стилдик жагдайларсыз толук кандуу түрдө чечилбейт. Тескерисинче, стилдик маселелер тексттин тулкусунда жашайт, тексттин өзүндө түр өзгөртүп, диалектикалуу табиятка ээ болот.

Демек, стиль болуш үчүн текст түзүлүш керек. Ошондой эле текст болгон жерде, стиль бар.

Ошентип, көркөм текст адамдын ички дүйнөсүн аруулап сезимдерин тазартуучу, рухун көкөлөтүүчү күчкө ээ болот.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Пиотровский Р.Г. Текст, машина, человек. Р.Г.Пиотровский.-Л.:Наука,1975.-327с.
2. Бектаев К.Б. Математические методы в языкознании К.Б.Бектаев, Р.Г.Пиотровский.-Алма-Ата:ЧГПИ,1973,-282.
3. Усубалиев Б.Ш. Көркөм чыгармага лингвистикалык илик филол.илим.док-у...дис.автор. Б.Ш.Усубалиев.-Бишкек, 1994.-36б.

Рецензент: Сагынбеков И. - кандидат филологических наук, старший научный сотрудник Института языка и литературы имени Ч. Айтматова.